

การศึกษาพระวินัยปิฎกเพื่อเข้าใจแนวความคิดและวิวัฒนาการของพุทธสถานในอินเดีย

นายทองศักดิ์ รัตนสุคนธ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2543

ISBN 974-346-549-9

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A STUDY OF VINAYA PITAKA IN ORDER TO UNDERSTAND THE CONCEPT AND THE EVOLUTION
OF BUDDHIST ARCHITECTURE IN INDIA

THANONGSAK RATANASUKON

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Architecture in Architecture

Department of Architecture

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2000

ISBN 974-346-549-9

หัวข้อวิทยานิพนธ์

การศึกษาพระวินัยปิฎกเพื่อเข้าใจแนวความคิด และวิวัฒนาการของ
พุทธสถานในอินเดีย

โดย

นายทองศักดิ์ รัตนสุคนธ์

ภาควิชา

สถาปัตยกรรมศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สันติ จันทวิลาสวงศ์

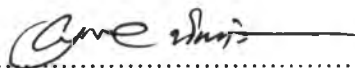
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต

..... คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

(รองศาสตราจารย์ ดร. วีระ สัจกุล)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ผุสดี ทิพทัส)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สันติ จันทวิลาสวงศ์)

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปิ่นรัชฎ์ กาญจนรัชชิตี)

..... กรรมการ

(อาจารย์ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์)

ทงศักดิ์ รัตนสุคนธ์ การศึกษาพระวินัยปิฎกเพื่อเข้าใจแนวความคิดและวิวัฒนาการของพุทธสถานในอินเดีย (A STUDY OF VINAYA PITAKA IN ORDER TO UNDERSTAND THE CONCEPT AND THE EVOLUTION OF BUDDHIST ARCHITECTURE IN INDIA) อ. ที่ปรึกษา ผศ.ดร.สันติ ฉันทวิลาสวงศ์, 144 หน้า. ISBN 974-346-549-9.

พระวินัยจัดเป็นปิฎกหนึ่งในปิฎก ๓ อันเป็นทบัพัญญุตินี้ที่พระภิกษุ ต้องถือปฏิบัติตามแนวคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะทบัพัญญุตินี้เกี่ยวกับการจัดตั้งพุทธสถาน ซึ่งแสดงให้เห็นเจตนารมณ์และความมุ่งหมายของการจัดให้มีสถาปัตยกรรมประเภทต่าง ๆ นับตั้งแต่สมัยพุทธกาลมานานกว่า 2500 ปี สถาปัตยกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่ได้เสื่อมสลายไปแล้ว คงปรากฏซากฐานอาคารโบราณอยู่เพียงบางส่วนเท่านั้น อย่างไรก็ตามยังคงมีบันทึกลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นหลักฐานในพระวินัยปิฎก ตลอดจนงานศิลปกรรมภาพสลักของพุทธสถาน ในยุคสมัยที่พุทธศาสนามีความรุ่งเรืองโดยเฉพาะสมัยโมริยะ(321-185 ปีก่อนคริสตกาล.) ซึ่งแสดงถึงพุทธประวัติ สภาพแวดล้อมและสังคมสมัยพุทธกาล นอกจากนี้ก็ยังมีบันทึกในงานวรรณกรรมต่างๆ ทั้งหมดนี้จะเป็นข้อมูลสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดและลักษณะสถาปัตยกรรมในสมัยพุทธกาล ตามแนวทางที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของวิทยานิพนธ์นี้ โดยมีขอบเขตของข้อมูลในการศึกษา ตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงสมัยโมริยะ (544-185 ปีก่อนคริสตกาล)

การศึกษาวิจัยได้ใช้วิธีการค้นคว้าทางเอกสาร โดยการรวบรวมเอกสารเกี่ยวกับพุทธบัญญัติในพระวินัยปิฎก เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี นำมาเรียบเรียง จัดลำดับ แล้ววิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบ ร่วมกับข้อมูลทางด้านสภาพแวดล้อมและสังคมในสมัยพุทธกาล ในการศึกษาพบว่าในสมัยพุทธกาลแนวความคิดในการจัดให้มีพุทธสถาน เกิดขึ้นเนื่องจากความศรัทธาเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชน พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงมีพุทธาอนุญาตให้มีสถาปัตยกรรมรูปแบบต่างๆ ขึ้น โดยคำนึงถึงบริบททางสังคมและภูมิลักษณะของที่ตั้งเป็นสำคัญ ด้วยการใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมในท้องถิ่น ไม่ได้สร้างรูปแบบขึ้นใหม่มาเป็นการเฉพาะ มี 5 ชนิดคือ วิหาร, เรือนชั้น เรือนโล้น เรือนมุงแถบเดียว และถ้ำ พร้อมทั้งได้กำหนดองค์ประกอบสถาปัตยกรรม เช่น ฐาน ประตู หน้าต่าง บันได ชุมประตู รวาระเบียง รั้ว การใช้สีและวัสดุ เป็นลักษณะที่คล้ายคลึงกัน นอกจากนั้นยังทรงคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยแห่งสถาปัตยกรรมเพื่อให้เกื้อกูลต่อพระภิกษุสงฆ์ในการปฏิบัติธรรม พุทธสถานในระยะแรกในสมัยพุทธกาลจึงประกอบด้วยอาคารเสนาสนะและอาคารสาธารณูปโภคที่จำเป็นต่อการอยู่อาศัยตามพระวินัย ภายหลังสมัยพุทธกาลได้เกิดมีอาคารสำหรับการศึกษาการระบวชาเพิ่มขึ้น ซึ่งลักษณะสถาปัตยกรรมมีความใหญ่โต และมีการตกแต่งประดับประดาในรายละเอียดขององค์ประกอบของสถาปัตยกรรม เช่น ฐานและหัวเสา, หน้าต่าง เป็นต้น

ผลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า ลักษณะพุทธสถานพระพุทธร่องค์ทรงบัญญัติให้สอดคล้องกับสภาพสังคม ทั้งนี้เพราะต้องไม่ให้เกิดความเดือดร้อนหรือเป็นภาระต่อผู้ที่มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เห็นได้ชัดว่าประโยชน์ในการจัดให้มีพุทธสถานนั้น คือเป็นที่กำบังให้เกิดความปลอดภัยจากสภาพอากาศที่ไม่เอื้ออำนวยและภัยอันตรายต่างๆ ช่วยให้การปฏิบัติธรรมดำเนินไปได้โดยสะดวก

ภาควิชา.....สถาปัตยกรรมศาสตร์..... ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา...สถาปัตยกรรม..... ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา 2543..... ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

4174121725 : MAJOR ARCHITECTURE

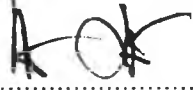

KEY WORD: VINAYA PITAKA / CONCEPT / EVOLUTION / BUDDHIST ARCHITECTURE / INDIA

THANONGSAK RATANASUKON: A STUDY OF VINAYA PITAKA IN ORDER TO UNDERSTAND THE CONCEPT AND THE EVOLUTION OF BUDDHIST ARCHITECTURE IN INDIA. THESIS ADVISOR : ASST. PROF. SANTI CHANTAVILASVONG,D. ARCH. 144 pp. ISBN974-346-549-9.

Vinaya is one of the baskets of the Tripitaka in which religious practices and precepts for monks follow the Buddhist doctrine. Specifically, the religious precept are concerned with the establishment of Buddhist architecture. It indicated his attention and aim which permit various types of architecture since Buddhist era more than 2,500 year. Most of them have been decayed, and the remainder were only some ruins. However, they have been note to evidence Vinaya Pitaka throughout the bas-relief of Buddhist architecture which thrived in Maurya period. They have shown the lifetime of Lord Buddha , the physical and social environment in Buddhist era. Beside, there are also recards in various indian literature. All essential data would reflect the idea and characteristic of architecture in the Buddhist era as appeared in Vinaya Pitaka, this will be the objective of this thesis which studies the evidence from the Buddhist era to Maurya period(544-185 B.C.)

The study was a document research which collects information about religious precepts in Vinaya Pitaka, history and archeology testimonies which were studied in accompany with environmental and social data of Buddha period. According to study, it has found that the idea of Buddhist architecture erection occurred from the faith of Buddhism. Lord Buddha allowed various types of architecture to relate to social and site context. He settled them in local style not in special design. It consisted of Vihara,Pasada,Hammiya,Addhayoga and Guha including composition such as window, base, stairs, gateway, balcony, hedge, color and material were settled in the same structure. At the same time, his idea was also related to functionalism in which supports monks in religious observance. The Buddhist architecture originally consisted of senasana and other buildings which are necessary for canonical dwelling. Later. They have been evolved to Buddhist shrine whose characteristics of architecture differed in size and forms of architecture. Besides, there is more decoration in architecture details such as pedestals and pillars, windows etc.

The study has shown that Lord Buddha regulated the styles of Buddhist architecture connection with social environment to avoid being a burden for Buddhists. The original purpose of Buddhist architecture was to provide shelter from inclemency of weather and noxious things so that monks could concentrate on the teaching of Lord Buddha.

DepartmentArchitecture.....	Student's signature.....
Field of Study ...Architecture.....	Advisor's signature
Academic year 2000.....	Co-advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ ฉบับนี้ได้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความช่วยเหลืออย่างดียิ่งของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สันติ ฉันทวิลาสวงศ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ซึ่งท่านได้ให้คำแนะนำและข้อคิดเห็นต่างๆของการวิจัยนี้ ด้วยดียิ่งโดยตลอดระยะเวลาการวิจัย อาจารย์ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ ซึ่งท่านได้ให้ความรู้ความเข้าใจและคำปรึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ซึ่งมีประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยนี้ พร้อมกันนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์. กัญจนวิภา ฤทธิประศาสน์ ซึ่งท่านได้ช่วยตรวจทานหัวข้อและบทคัดย่อภาษาอังกฤษ

ท้ายนี้ ผู้วิจัยขอสำนึกในพระคุณของบิดา-มารดา และครอบครัวของผู้วิจัย ซึ่งได้ให้กำลังใจตลอดจน มหาวิทยาลัยนเรศวร ซึ่งสนับสนุนทุนการศึกษา จนสำเร็จการศึกษา

สารบัญ

๗

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญภาพ.....	ญ
คำจำกัดความ.....	ฑ
บทที่	
1. บทนำ.....	1
ความเป็นมาของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์งานวิจัย.....	2
ขอบเขตของการวิจัย.....	2
ระเบียบวิธีการวิจัย.....	3
ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	3
2. พุทธบัญญัติเกี่ยวกับอาคารพุทธสถานในพระวินัยปิฎก.....	4
พุทธบัญญัติประเภทประโยชน์ใช้สอย.....	4
อาคารเสนาสนะ.....	4
หอฉัน โรงน้ำฉัน โรงไฟ.....	9
โรงจกรมและเรือนไฟ.....	11
วัจจกฏี.....	15
โรงอุโบสถ.....	16
โรงสะดึง.....	17
พุทธบัญญัติเกี่ยวกับที่ตั้งและผังบริเวณของสังฆาราม.....	17
พุทธบัญญัติเกี่ยวกับแบบแผนของผังอาคาร.....	19
พุทธบัญญัติเกี่ยวกับรูปแบบสถาปัตยกรรม.....	20
พุทธบัญญัติเกี่ยวกับองค์ประกอบสถาปัตยกรรม.....	22
ฐานอาคาร.....	22
พื้นและผนัง.....	22
หลังคา.....	24
ประตู-หน้าต่าง.....	25
บันไดและราวบันได.....	26
งานรั้ว.....	27

บทวิเคราะห์.....	28
3. การศึกษาลักษณะสภาพแวดล้อมและสังคมในสมัยพุทธกาล	32
สภาพแวดล้อมทางกายภาพ.....	32
ลักษณะภูมิศาสตร์ทั่วไปของที่ราบลุ่มแม่น้ำคง(ภาคกลาง).....	32
ลักษณะภูมิอากาศของที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาหรือที่ราบภาคกลาง.....	38
สรุปปัจจัยสภาพแวดล้อมธรรมชาติต่อพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม.....	39
ความเจริญของอารยณ์ก่อนเข้าสู่สมัยพุทธกาล.....	40
สภาพทั่วไปของอินเดียสมัยพุทธกาล.....	44
สภาพทางสังคม.....	46
สภาพทางศาสนา.....	47
สภาพทางเศรษฐกิจ.....	48
สภาพการเมืองการปกครอง.....	49
ลักษณะที่อยู่อาศัยบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา.....	49
ลักษณะที่อยู่อาศัยในเมือง.....	49
ลักษณะที่อยู่อาศัยในชนบท.....	59
เมืองตักศิลา.....	63
บทวิเคราะห์.....	69
4. ความเป็นมาและวิวัฒนาการพุทธสถาน(สมัยพุทธกาล-สมัยโมริยะ).....	78
พุทธสถานในสมัยพุทธกาล.....	78
พุทธสถานระยะที่หนึ่ง : อาราม.....	80
พุทธสถานระยะที่สอง : การเกิดขึ้นของอาคารพุทธสถานต่างๆ.....	84
พุทธสถานสมัยหลังพุทธกาลถึงสมัยโมริยะ.....	94
การสถาปนาราชวงศ์โมริยะ.....	95
พุทธสถานประเภทสถานที่สักการะ-บูชา.....	97
ประเภทประดิษฐานธรรมจักร.....	97
ประเภทประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์.....	98
ประเภทประดิษฐานบัลลังก์.....	99
ประเภทประดิษฐานพระบริโกคธาตุ.....	100
วิหารสมัยโมริยะ.....	105
ศาสนสถานอื่นๆ.....	108
ศาสนสถานประเภทถ้ำ.....	108

บทวิเคราะห์.....	113
5. บทวิเคราะห์สรุปและข้อเสนอแนะ.....	132
แนวความคิดและลักษณะสถาปัตยกรรมของพุทธสถานสมัยพุทธกาล.....	132
แนวความคิดทางสถาปัตยกรรม.....	132
ลักษณะสถาปัตยกรรม.....	132
ประเภทสถาปัตยกรรม.....	133
รูปแบบทางสถาปัตยกรรม.....	133
องค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่สำคัญ.....	134
ข้อเสนอแนะ.....	135
รายการอ้างอิง.....	136
ภาคผนวก.....	138
ก. ลำดับเหตุการณ์สมัยพุทธกาล-สมัยโมริยะ(544-185ปีก่อนคริสตกาล)	
ข. ความรู้เพิ่มเติมในพระวินัยปิฎก.....	142
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	144

สารบัญภาพ

ภาพประกอบ	หน้า
1. การแบ่งภูมิภาคต่างๆในอินเดียสมัยพุทธกาล ตามบันทึกในคัมภีร์ปุราณะ.....	33
2. การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของพวกอารยันบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลาง ก่อนสมัยพุทธกาล(ประมาณ1000-500ปีก่อนคริสตกาล).....	35
3. ลักษณะกายภาพของพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาหรือที่ราบภาคกลาง.....	37
4. แผนที่ปริมาณฝนตกในฤดูฝนบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางและพื้นที่ใกล้เคียง.....	38
5. ลักษณะหมู่บ้านของชาวอารยันในสมัยพระเวท.....	41
6. เมืองสำคัญริมฝั่งแม่น้ำคงคาในสมัยพุทธกาล(ประมาณ 500 ปีก่อนคริสตกาล).....	42
7. ที่ตั้งแคว้นสำคัญต่างๆในสมัยพุทธกาล บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา(ที่ราบภาคกลาง).....	45
8. แผนที่เส้นทางค้าขายโดยสังเขป 3 เส้นทางหลักระหว่างเมืองต่างๆในสมัยพุทธกาล.....	49
9. ดรรชนีภาพสลักบนขุมประติมากรรมหน้าของสถูปหมายเลข 1 ที่สาญจี(ทิศเหนือ).....	51
10. ภาพสลักรูปสถาปัตยกรรมบนขุมประติมากรรมทิศเหนือ ของสถูปหมายเลข 1 ที่สาญจี (ประมาณ 25 ปีก่อนคริสตกาล).....	52
11. ภาพสลักรูปสถาปัตยกรรมบนขุมประติมากรรมทิศตะวันออก ของสถูปการุท (สร้างประมาณ 150 ปีก่อนคริสตกาล).....	52
12. ภาพสลักเมืองราชคฤห์ บนขุมประติมากรรมทิศเหนือ จากสถูปหมายเลข 1 ที่สาญจี.....	54
13. ภาพสลักเมืองกบิลพิสถ์ บนขุมประติมากรรมทิศตะวันออก จากสถูปหมายเลข 1 ที่สาญจี.....	55
14. ภาพจำลองเมืองกุสินารา จากภาพสลักบนขุมประติมากรรมทิศใต้ของสถูปหมายเลข 1 ที่สาญจี.....	56
15. ซากฐานแนวกำแพงเมืองราชคฤห์ยาว 25 ไมล์ในสมัยพุทธกาล.....	57
16. ซากคูเมืองและแนวกำแพงเมืองโกสัมพีทำด้วยอิฐก่อ.....	57
17. ซากฐานพระราชวังและแนวกำแพงไม้ เมืองปาฏลิบุตรในสมัยโมริยะ.....	58
18. ภาพสลักบ้านเรือนในชนบททั่วไปจากชิ้นส่วนรั้วที่สถูปการุท.....	60
19. รูปแบบบ้าน 3 หลังล้อมรอบลานโล่ง จากภาพสลักบนชิ้นส่วนรั้วที่สถูปการุท.....	61
20. กระโจมหรือบรรณศาลาใช้เป็นอาคารของผู้ที่ออกบวช ภาพสลักจากขุมประติมากรรม ด้านทิศใต้ของสถูปหมายเลข 1 ที่สาญจี.....	62
21. กระโจมหรือบรรณศาลาใช้เป็นอาคารของผู้ที่ออกบวช จากรั้วสถูปการุท.....	62
22. ซากฐานอาคารแสดงให้เห็นลักษณะผังเมืองดักชิลลาที่เนินภีร์(ประมาณ600-500ปีก่อนคริสตกาล).....	65
23. รูปแบบบ้านเรือนหลังคาแบนทางภาคตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ในภาพลักษณะเมืองจาสเมอ(Jaisarmer)ปัจจุบัน.....	66
24. อาคารบางหลังที่ศรีนาคา(Srinagar)ทางตอนเหนือของอินเดียปัจจุบัน.....	66
25. ระบบบ่อน้ำบาดได้ฐานลึวม 2 แบบ พบที่เมืองฮัสตินาปุระ มีอายุอยู่ ในราวไม่เกิน 500 ปีก่อนคริสตกาล.....	67
26. ภาพเขียนรูปแบบที่อยู่อาศัยจากภาพสลักต่างๆ ซึ่งเปรียบเทียบ	

27. ภาพเขียนรูปแบบที่อยู่อาศัยจากภาพสลักต่างๆซึ่งเปรียบได้ กับลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมชนิดเรือนชั้น.....	74
28. ภาพลายเส้นลักษณะองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่สำคัญในงานสถาปัตยกรรมจากภาพสลักต่างๆ.....	77
29. ที่ตั้งพุทธสถานสำคัญในแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา.....	79
30. แผนที่ร่างเมืองราชคฤห์ เมืองหลวงแคว้นมคธในสมัยพุทธกาล.....	82
31. ภาพลายเส้นดำสกัดบรรณจากการสำรวจ.....	83
32. แผนผังวิหารชิวทวนาราม เมืองราชคฤห์(ประมาณ500 ปีก่อนคริสตกาล).....	87
33. แผนผังวิหารโฆสิตาราม เมืองโกสัมพี.....	88
34. ลักษณะการแบ่งช่องฐานธรรมราชาสิกสุป(ประมาณคริสศตวรรษที่ 1-2) เมืองดักษิลา.....	89
35. ลักษณะการแบ่งช่องฐานสิกสุปคันทสลา สมัยอมราวดี.....	89
36. แผนผังวิหาร Pakki Kuti จากการสำรวจที่เมืองสวาดี.....	90
37. ภาพสลักบนชิ้นส่วนรั้วที่สิกสุปการหุด เกี่ยวกับการจัดสร้างวิหารเซตวัน.....	92
38. วิหารเดี่ยวหลังคาทรงประทุนโค้ง ปลายมนทั้งสองด้าน จากขุมประตูด้านทิศเหนือที่สิกสุปหมายเลข1 สาญจี	93
39. กุฎาคารศาลา ปามหาวัน เมืองเวสาลี.....	93
40. ศาลาสักการะบูชาธรรมจักรของพระเจ้าปเสนจิต.....	98
41. ศาลาสักการะบูชาธรรมจักร(สมัยโมริยะ).....	98
42. ศาลาสักการะต้นพระศรีมหาโพธิ์ก่อนสมัยโมริยะ.....	98
43. ศาลาสักการะต้นพระศรีมหาโพธิ์สมัยโมริยะหรือหลังจากสมัยโมริยะลงมา.....	98
44. ศาลาสักการะต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งพระเจ้าอโศกเสด็จไปสักการะ.....	99
45. ภาพสลักรูปแบบอาคารซึ่งใช้เป็นที่ประดิษฐานบัลลังก์ บนขุมประตुरू้วสิกสุปการหุดด้านทิศตะวันออก.....	102
46. ภาพสลักรูปแบบอาคารซึ่งเชื่อว่าภายในประดิษฐานแท่นบัลลังก์ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นแท่นยกระดับ จงกรม ภาพดังกล่าวนี้คือโรงจงกรมสมัยโมริยะ จากสิกสุปการหุด.....	103
47. ภาพสลักโรงจงกรมเช่นเดียวกัน จากขุมประตูด้านทิศเหนือสิกสุปหมายเลข1 ที่สาญจี (มีระบุชื่อภาพใน ดรรชนีภาพสลักของสิกสุปสาญจีทิศเหนือ).....	103
48. ภาพสลักรูปแบบอาคารซึ่งใช้เป็นที่ประดิษฐานพระบริโภคราตุ จากร้วสิกสุปการหุด ด้านขวาของภาพคือเรือนชั้น (ปราสาท)	104
49. ภาพลายเส้นเจดีย์วิหารหมายเลข 40 ที่สาญจีสมัยโมริยะ	105
50. ถ้ำภาชา ในช่วงปลานสมัยโมริยะ แบ่งเป็นถ้ำเจดีย์สถานและถ้ำวิหาร.....	106
51. แผนผังวิหารปิปลา เมืองดักษิลา(ประมาณ 100ปีก่อนคริสตกาล).....	107
52. แผนผังวิหารสาญจี หมายเลข 51 (ประมาณคริสตวรรษที่ 1-2).....	107
53. รูปด้าน หน้าถ้ำโลมัสฎาซี สมัยโมริยะ(284ปีก่อนคริสตกาล).....	110

	หน้า
54 แผนผังถ้ำสุทามะ สมัยโมริยะ (284 ปีก่อนคริสตกาล).....	110
55 แผนผังถ้ำโลมัสตฤาซีสมัยโมริยะ (284 ปีก่อนคริสตกาล).....	110
56 ลักษณะด้านหน้าถ้ำโลมัสตฤาซี การเจาะช่องระบายอากาศเหนือประตู.....	111
57 ถ้ำโกปิคะ ในช่วงปลายสมัยโมริยะ(ประมาณหลัง 232ปีก่อนคริสตกาล).....	112
58 ถ้ำลิตามารี สร้างขึ้นประมาณต้นสมัยโมริยะ.....	112
59 เปรียบเทียบพัฒนาการของถ้ำจากสมัยพุทธกาลจนถึง ปลายสมัยโมริยะ (ประมาณ 544-185 ปีก่อนคริสตกาล)	114
60 ภาพลายเส้นรูปแบบเสนาสนะประเภทวิหารและกฎาคารศาลาสมัยพุทธกาล จากภาพสลักต่าง.....	116
61 เปรียบเทียบรูปแบบเสนาสนะประเภทวิหารกับที่อยู่อาศัยในชนบททั่วไปในสมัยพุทธกาล.....	118
62 ภาพลายเส้นวิเคราะห์ลักษณะการผสมผสานระหว่าง เรือนชั้นกับกฎาคารศาลา เกิดเป็นเรือนชั้นมียอด.....	120
63 ภาพลายเส้นวิเคราะห์ลักษณะแผนผัง พุทธสถานประดิษฐานสัญลักษณ์วงล้อ สำหรับสักการบูชา.....	122
64 ภาพลายเส้นวิเคราะห์ลักษณะแผนผัง พุทธสถานประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์.....	123
65 ภาพลายเส้นวิเคราะห์ลักษณะแผนผัง พุทธสถานประดิษฐานพระบริโกทธาดู.....	125
66 ลักษณะแผนผังเจดีย์สถาน ที่ตักศิลา (ประมาณ 100 ปีก่อนคริสตกาล).....	126
67 ภาพลายเส้นวิเคราะห์ลักษณะแผนผัง พุทธสถานสัญลักษณ์ แท่นบัลลังก์(ประมาณปลายสมัยโมริยะ).....	128
68 ภาพลายเส้นวิเคราะห์ลักษณะแผนผัง พุทธสถานสัญลักษณ์แท่นจงกรม.....	129
69 ลักษณะรอยประทับที่ฐานสถาปัตยกรรมเดียวกันกับ ด้านข้างของแท่นจงกรม สันนิษฐานว่าหมายถึงทางเดิน.....	130

คำจำกัดความ

1. อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกแปลภาษาไทย ฉบับหลวง ของกรมการศาสนา โรงพิมพ์การศาสนา กรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2514 ตัวอักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ มีความหมายดังนี้
 - วินย. หมายถึง วินัยปิฎก
 - วิ.มหาวิ หมายถึง วินัยปิฎก มหาวิภังค์
 - วิ. มหา หมายถึง วินัยปิฎก มหาวัคค์
 - วิ. จุลล. หมายถึง วินัยปิฎก จุลลวัคค์
 - สุตต. หมายถึง สุตตันตปิฎก
 - สุตต. ทีฆ. หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวัคค์
2. คำชี้แจงเกี่ยวกับการใช้อักษรย่อบอกนามคัมภีร์ และเลขบอกเล่ม ข้อ
 ระเบียบการใช้ตัวอักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ อักษรย่อที่เป็นตัวหนังสือบอกถึงชื่อคัมภีร์ ที่กล่าวมาข้างต้น ตัวเลข
 ชุดแรกบอกเล่มของคัมภีร์ ตัวเลขชุดที่สองบอกข้อ เช่น
 - วินย. 7/20 หมายถึง พระวินัยปิฎก เล่มที่ 7 ข้อ 20 หรือ
 - วิ.จุลล. 7/20 หมายถึง พระวินัยปิฎก จุลลวัคค์ (ชื่อเล่ม) เล่มที่ 7 ข้อ 20. เป็นต้น
3. พุทธบัญญัติ หมายถึง พระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ทรงแต่งตั้งสิ่งหนึ่งสิ่งใด ขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใด
 อย่างหนึ่ง สำหรับพระภิกษุสงฆ์